

бовской, да и заехал в Глухов благодарить гетьмана, а простоваты Иллич, ничего не ведая, знай угощает своего светлейшего гостя, пока светлейший гость в знак благодарности велел скласть на площади против дворца каменный столб и вбить в него пять железных спиц: одну для гетьмана, а прочие для старшин, если они хоть заикнутся перед царем про немецкую астралабию. Однако ж старшины не устрашились и, будучи в Москве, пожаловались на грабителя, за что наперсник и был оштрафован. Но где эта площадь? Где этот дворец? Где Коллегия со своим кровожадным чудовищем – тайной канцелярией? Где все это? И следу не осталось! Странно! А все это так недавно, так свежо!" (418 стор.).

Так стисло, але яскраво намалював Шевченко самоправство української старшини та гніт московської влади з обов'язковою "тайною канцелярією". Як протилежність тієї егоїстичної старшини виводить він людину просту, малоосвічену, але високо-моральної душі – центральну постать оповідання "Капитанша" – солдата Тумана.

Вперше надруковано: Науковий збірник Ленінград. товариства дослідників української історії, письменства та мови. – К., 1929. – Вип. 2. – С. 1–18.

Є.Кирилюк

Невідома збірка творів Віктора Забіли

Віктор Забіла виступив уперше в літературі трьома поезіями, надрукованими в альманасі Євгена Гребінки "Ластівка" (1841): "Голуб", "Пісня" ("Поуз двір, де живе мила..."), "Повіяли вітри буйні". Історики літератури вважали, що більше за життя В.Забіла своїх творів не друкував. Зрідка знаходились нові й нові твори Забіли й публікувалися як невідомі. На початку 900-х років розшукано кілька його рукописних збірок. 1906 р. одночасно в Києві й Львові з'явилися два видання: 1) Віктор Забіла, "Співи крізь сльози", Поезії. Видане з передмовою д-ра Івана Франка (відбиток з "Літературно-наукового вісника"); 2) "Твори Віктора Забіли", зредагував і вступну статтю додав В.Мировець. В обох виданнях знайдені рукописи В.Забіли публікувалися як перше повне видання творів забутого поета-романтика.

Цього року ми випадково натрапили на зовсім невідоме видання творів Віктора Забіли. Видання це зберігається в Бібліотеці Академії наук УРСР, але до каталога не занесене. Збірка творів В.Забіли оправлена в одну книжку з двома іншими виданнями: 1) "Малоросійськія приказки Є.Гребінки". Издание второе, СПб, 1836; 2) "Байки Леоніда Глібова". К.,

1863. Видання Гребінки й Глібова занесені до каталога. Твори ж В.Забіли не були занесені до каталога, бо обкладинка й титульна сторінка видання не збереглися, й тільки на першій сторінці маємо наліплена чиясь рукою смужку білого паперу з написом чорнилом: "Стихотворенія Виктора Забѣллы". На останній сторінці й наприкінці написано олівцем "Виктор Забѣлла". Зваживши на особливості паперу й правопису, ми прийшли до висновку, що перед нами видання 40-х років. Збірка має нумерацію сторінок від 1-ї до 45-ї, на 45-й сторінці надруковано "конец", 46-а сторінка чиста, не нумерована. Все це свідчить, що поезії В.Забіли являють собою саме окреме видання. В збірці вміщено 19 поезій. Кожна з них має нумерацію римськими цифрами. Яким чином це перше видання творів В.Забіли лишилося невідомим усім дослідникам – ми поки що не з'ясували.

Рік народження Віктора Миколайовича Забіли точно не відомий. Походив В.Забіла з поміщицької родини. Дитячі роки провів на хуторі Куроріковщині, під Борзною. Учився разом з Миколою Васильовичем Гоголем у Ніжинському лицейі, тоді "гимназии высших наук кн. Безбородко", в 20-х роках минулого століття. Не закінчивши гімназії, В.Забіла вступає на військову службу. На початку 30-х років він залишає військову службу й оселяється на своєму хуторі. Тут він знайомиться й закохується в дочку сусіднього поміщика Білозерського – старшу сестру майбутньої дружини П.Куліша. Батьки спочатку дали згоду на одруження, відбулися заручини. Але пізніше старий Білозерський змінив свою думку, змусивши дочку одружитися з багатим сусідом – сорокалітнім удівцем. В.Забілі не дозволяли навіть з'являтися в маєтку Білозерських. Подія ця тяжко вплинула на В.Забілу, він почав пиячити. Маєток його продано за борги. Помер В.Забіла 1869 р.

Літературну діяльність Віктор Забіла почав у середині 30-х років. Композитор М.Глінка, який зустрічався з В.Забілою 1838 р. в маєтку Г.Тарновського в Качанівці, називає його в своїх записках "малороссийским поэтом" ("Русская старина", 1870, т. II), Деякі ліричні поезії так сподобалися Глінці, що він поклав їх на музику: "Не щебечи, соловейку", "Гуде вітер вельми в полі". Художник В.Штернберг, приятель Шевченка, познайомившись із В.Забілою в тій же Качанівці 1839 р., пише портрет поета. Від Штернберга про В.Забілу довідався й Шевченко. У "Ластівці", поруч зі своїми творами, великий поет-демократ прочитав перші друковані поезії В.Забіли. По виході з друку окремого видання "Гайдамаків" (1841) Шевченко надсилає йому через Г.Тарновського примірник поеми "на заочное знакомство". Познайомились вони, мабуть, ще під час першої подорожі поета на Україну, бо вже приблизно 20.VI.1844 р. маємо

віршовану записку В.Забіли до Шевченка (вперше вона була надрукована з пропусками в "Зорі", 1893, №5). Ось уривок з цієї записки:

Сам ти такий, як мене лаєш.
За що? Ти, може, попитаєш:
За те, що в хутор не забіг.
Який же ти земляк? Який же ти писака?
Неначе гнав тебе собака,
Боявся день подарувать,
Щоб побувать у мене в хаті,
Щоб пісень вмісті заспівати,
Якії серце нам гризуть...

Записка, написана в дружньому, жартівливому, типово бурлескному стилі, свідчить, що В.Забіла був уже добре знайомий з Шевченком. Очевидно, Шевченко не раз гостював на хуторі В.Забіли. В лютому 1847 р. поет у листі до М.Костомарова просить писати на адресу В.Забіли. В мемуарній літературі є навіть відомості про те, що Шевченко малював портрет В.Забіли.

Дуже близько був знайомий В.Забіла і з П.Кулішем.

Надрукувавши перші свої твори в "Ластівці", В.Забіла заходився, очевидно, коло видання збірки своїх поезій, отієї самої, що лишилася невідомою на десятки років. Нам пощастило розшукати одну звістку про це видання. Є.Гребінка в листі до свого товариша по шкільній лаві М.Новицького повідомляє, що незабаром мають вийти твори Забіли у виданні В.Тарновського. Можливо, це видання було надруковане, але з яких-небудь причин не побачило світу.

Віктор Забіла виступив в українській літературі в часи поширення й великого впливу романтизму на багатьох поетів. 1831 року виходить "Украинский альманах" І.Срезневського, 1833 року альманах "Утренняя звезда", 1833–1838 років збірки "Запорожская старина" І.Срезневського, 1841 р. – альманахи "Сніп" і "Ластівка". В альманахах друкуються романтичні твори П.Гулака-Артемівського, Л.Боровиковського, Є.Гребінки, М.Петренка, О.Корсуна, М.Костомарова, І.Срезневського, О.Шпигоцького та ін.

На відміну від інших поетів-романтиків, В.Забіла виступає переважно не в епічному, а в ліричному жанрі. Ідейні позиції В.Забіли не виявляють особливої широти його світогляду. Поета не цікавлять політичні події, він замкнувся в сфері своїх суб'єктивних думок і почувань. У настроях і почуттях поета превалює кохання. Майже з певністю можна сказати, що сильне почуття до Л.Білозерської було тим стимулом, що змусило

В.Забілу взятися за перо поета. Провідні й кращі поезії збірки: "Соловей", "Два вже літа скоро пройде...", "Човник", "Гуде вітер", "Поуз двір, де живе мила..." – перейняті щирим почуттям до любої дівчини:

Два вже літа скоро пройде,
Як я закохався;
Якби знав я своє горе,
Лучше б був не знався
Я з тобою, дівчинонько...
("Два вже літа...")

Котру люблю дівчиноньку,
Тієї не бачу.
Довго ж чутки вже не маю
Про милу дівчину...
("Соловей")

Минулося моє щастя,
Не бачусь я з нею,
Не бачуся з дівчиною,
З милою моєю.
Її більше себе люблю,
Люблю до могили.
("От і празника дождались...")

Коли вірно мене любиш,
То й бачить бажаєш.
Ой як вірно мене любиш,
Будем жить з тобою
Цілий вік, моє серденько,
Як риба з водою.
("Поуз двір, де живе мила...")

Поки жив я буду,
Не покину тебе, серце.
Дівчинонько мила;
Розлучить мене з тобою
Тільки що могила...
("Ой коли б хто знав...")

Роман В.Забіли з Л.Білозерською докладно описаний у мемуарах і біографічній літературі. Але не всі факти, які фігурують у цих матеріалах, знайшли відображення в ліриці В.Забіли. В поезії виявляється тільки його пристрасне кохання, безмежна туга за милою. В поезії "Повіяли вітри буйні..." В.Забіла найдокладніше виявив свої почуття до Л.Білозерської:

Повіяли вітри буйні	Да не вітри – люди злії
З холодного краю;	Мені се зробили;
Розлучили з дівчиною,	Сами мене звели з нею,
Котру я кохаю.	Сами й розлучили.

Поет ясно вказує на маєткову нерівність, яка стала на перешкоді одруження. Він обвинувачує також Л.Білозерську в тому, що вона сама віддала перевагу заможній людині:

Любив-кохав я дівчину,	За худобу проміняла,
І вона клялася,	Серцю було тяжко;
Що кохає мене дуже,	Я кохав її по правді,
Далі й продалася.	Забуть було важко.

Невдале кохання зумовило песимістичний характер лірики В.Забіли. Основний настрій поета – безпросвітна туга, журба, печаль: "Я бідний, безталанний... нужуся... плачу..." ("Соловей"); "мучусь, мучусь і скучаю... і чим дальше, то все мені гірше" ("Два вже літа..."); "чи довго я, нещасливий, буду так крушитися?" ("Човник"); "а мені, мабуть, ніколи радощей не буде" ("От і празника дождались..."); "Ой коли б хто знав, як тяжко так на світі жити" (поезія під цією ж назвою) і т.д. Сумний настрій поета виявляється в характері художніх засобів. Епітети "бідний", "безталанний", "нещасливий", "нещасний" зустрічаються по кілька разів. Метафори на зразок: "душу роздираєш", "у душі похолоне", "замре серденько", "серцем нужуся", "одірви од серця тугу", "плачуть мої карі очі", – переважають у ліриці В.Забіли.

Тільки одна лірична поезія В.Забіли безпосередньо звернена до коханої дівчини – "Два вже літа..."; значна ж частина поезій виявляє почуття поета, який ділиться своїми думками з читачем. У деякій частині поезій В.Забіла використовує образи народної поезії – звернення до соловейка, до вітру ("Не щечечи, соловейку", "Гуде вітер вельми в полі"). Від народної поезії іде порівнювання поета себе із човником, який

Пливе... без весельця,	Потім хвиля ізхопилась,
К берегу звертає,	Сердечний одбився
Ніхто човником не править,	Од берега, ізнов плаває,

Вітром прибиває.

Поки аж розбився...

Глибоко ліричні почуття виявлено в поезії з алегоричним сюжетом – "Голуб". Голуб у розмові з козаком молоденьким ділиться своїм горем: яструби вбили його сизу голубку, загинули й двоє маленьких діток, яких вони не встигли вигодувати. Стогін, плач голуба весь час супроводжується подібними ж почуттями козака:

Ой застогнав голуб
У темній дубраві,
На гольї сухенькій;
Ой заплакав тяжко
Гіркими сльозами
Козак молоденький.

Ой застогнав голуб
У темній дубраві,
Неначе в неволі;
Ой заплакав тяжко
Козак молоденький,
Неначе в неволі.

Тема кохання розроблена В.Забілою в деяких сюжетних поезіях. У поезії "Маруся" бачимо горе дівчини, в якій милого забрали в солдати:

Дуже мучилась Маруся,
Бо вірно любила;
Прийняла сердешну скоро
Сирая могила.

Характерно подана розповідь Марусі про те, як виборний із головою забрали її милого в рекрути, закувавши його в кайдани; представників сільської влади вона називає "ворогами проклятими".

Ми вже зазначили, що, як поет-романтик, В.Забіла далекий од відображення типових явищ реальної дійсності. Але в поодиноких поезіях у нього проривається реальне життя. Елементи правдивого, реалістичного відображення життя ми помічаємо вже в поезії "Сирота":

Без худоби сиротині
Тяжко в світі жити;
Хоч який він буде чесний,
Все буде тужити;
Чесна душа йому в тілі –

Тільки всього й буде;
Мало тепер її хвалять
Вже на світі люди;
Тепер дивляться в кишеню,
Не на чоловіка...

Сумний, журливий характер цієї поезії набирає рис протесту проти гнітної кріпосницької дійсності:

Хто тепер без грошей стане
Вірно так любити?

Визначною поезією з цього погляду є "Зовсім світ перевернувся", де виразно бринить протест проти здирства багатіїв, проти свавілля царського суду. Сюжет поезії такий: багатий загарбав ниву бідняка. Справа дійшла до суду. Багатій найняв писаря, який склав брехливу заяву, ніби бідняка нахвалявся його вбити. Багатій підкупив свідків і виграв у суді справу. Бідняка оштрафували, продали останнього коня, посадовили в тюрму, а потім у монастир. У жодного з поетів-романтиків до Шевченка ми не знайдемо подібних рядків:

Зовсім світ перевернувся,
Не так уже стало:
Кривда всюди на покуті,
А правди чортмало.
Край порога нема місця –
Мерзне за дверима.
Бідна правда не багата,
А кривда з грошима.
Оті вражі крюкотворці
Усе лихо роблять,
Як попадуть в свої лапи,
Дак за ніс поводять,
Чия кишень повніша,
Той і буде правий.
Самі ж викрутяться живо,
Як біси лукаві;
Нехай добрий не дождеться
По судам тягаться,
Бо не візьме він нічого,
Даром буде праця.
У шпаківню ще засадять,
Худобу однімуть,
Обезчестять сердечного
І свитку іздіймуть.
Як обдеруть уже зовсім,
Пустять на поруки;
Де вже тільки можна зірвать,
Там погріють руки...

У цій поезії поет-романтик підноситься до викриття одної з форм соціального гноблення за царату. Ясна річ, що ми не повинні перебільшувати значення цієї поезії В.Забіли. Настрої, виявлені в ній, не виходять, по суті, за межі буржуазного лібералізму. Хоча образи "правди" й "кривди" далі конкретизовано розвитком сюжету – пограбування бідняка багатієм за допомогою царського суду, але у вступній частині вони мають характер дещо абстрактний:

Зовсім світ перевернувся,
Не так уже стало...

Ці рядки ніби говорять про те, що раніш було краще. Тут протест проти гнітючої дійсності в ім'я ідеалізованої минувшини.

Моралізаторський підхід має поезія "Будяк". Сюжет твору про працюючих дітей, що вибирували колоски, й пустотливих дітей, які погналися за будяком, спрямовано проти лихих людей, що на кожному кроці обдурюють інших.

Так їх треба стерегаться
Більше всього в світі,
Бо страшніше сто раз вони,
Ніж будяк у житті.
Бо будяк тільки уколе,
Хто на його ступить;
А такого як зачепиш,
Так зовсім облупить.

Мораль, висловлена в цьому творі, має "вселюдський" характер, вона не допомагає розкрити якесь конкретне соціальне лихо. До менш значних творів належать "Остап і чорт" і "Семенова кобила". Перший твір написано в жанрі народної казки, з характерним для бурлеску гумором. Історик літератури М.Петров вважав, що "Остап і чорт" своїм сюжетом нагадує "Твар-довського" Гулака-Артемовського. "Семенова кобила" за своїм жанром – байка. Сюжет її мав ствердити дидактичну думку:

Не рідко в світі таке лихо
І між людьми ведеться:
Од іскри думає втекти,
Да в полум'я і попадеться...

Своїм характером цей твір В.Забіли більше нагадує велику байку Гулака-Артемовського, ніж стилізовану коротеньку байку Гребінки.

Усій збірці В.Забіли властива стилізація під народну пісню, народну поезію. Це виявляється насамперед у широкому вживанні зменшених форм: "малюсінський", "близенько", "раненько", "тихенько", "серденько", "гніздечко", "дівчинонька". Типовими для народної пісні є звертання до соловейка, пугача, голуба, вітру. Ритміка поезії В.Забіли переважно коломийкова, властива народній пісні:

Не щебечи, соловейку,
Під вікном близенько...

.....
Два вже літа скоро пройде,
Як я закохався...

.....
Жала дівка жито в полі.
Сама й зажинала

і т. ін.

Збірка поезій Віктора Забіли з'явилася в українській літературі після виходу збірок Амвросія Могили (Метлинського) "Думки й пісні та ще дещо" (Х., 1839), і Ієремії Галки (М.Костомарова) "Украинские баллады" (Х., 1838), "Ветка" (Х., 1839). Порівнюючи поезії В.Забіли в творами цих поетів-романтиків, слід відзначити своєрідність поетичного обличчя автора "Не щебечи, соловейку". Ідейним спрямуванням В.Забіла відрізняється і від М. Костомарова і від А.Метлинського, в яких ми знаходимо окремі поезії консервативного спрямування. В.Забіла ближчий до реального життя: ні в Костомарова, ні в Метлинського ми не знаходимо поезії, подібної до "Зовсім світ перевернувся". В.Забіла має й своєрідне творче обличчя. Він не звертається до історичних, епічних сюжетів, він переважно інтимний поет-лірик. Стилізація під народну творчість є спільною рисою всіх романтиків, але творчість В.Забіли відрізняється від інших поетів більшим наближенням до народних пісень, особливо пісень про кохання.

Та збірка поезій В.Забіли лишилася все ж невідомою критиці й читачеві. Критика висловлювала свій погляд на поета виключно на підставі його поезій, друкованих у "Ластівці". П.Куліш, який відзначався своїми різкими й не завжди обґрунтованими присудами (нагадаймо його оцінки "Енеїди" Котляревського 1861 р.), в огляді української літератури за 1857 р. назвав поезії В.Забіли "циганськими". Ображений поет відповів глузливим віршованим посланням. П.Куліш у свою чергу відповів тим, що в

двох своїх повістях російською мовою – "Майор" і "Украинские незабудки" – вивів В.Забілу в образі п'янички Іволгіна, завідувача поштової станції (В. Забіла в ці роки справді тримав у Борзні поштову станцію). Пізніше П.Куліш змінив свою думку (так само, як і про Котляревського) і висловився так: "Беручи цю людину в цілості, мушу сказати, що був це чолові'яга з великим природним даром..."

...Хоч, може, хто й здивується, та я скажу, що це в нас був би другий Гоголь, ще, може, до того Гоголь український, коли б у нього була така дорога, як у Гоголя, і такі приятелі" ("Хуторна поезія", 1882).

Шевченко про В.Забілу був не дуже високої думки. В повісті "Капитанша", написаній на засланні, він показав його в образі Віктора Олександровича: "Панская хата, как снаружи, так и внутри, отличалась только своими размерами и ничем больше. Да и сам пан, правду сказать, малым чем разнился от своих подданных; разве только тем, что носил красную шелковую рубашку и черные плисовые шаровары, а по праздникам надевал фрак и ездил обедать к своему церемонному соседу. Больше ничем. Воспитывался он, правда, в Нежинском лицее в одно время с незабвенным нашим Гоголем, потом служил в каких-то гусарах, и служил с таким успехом, что и тени в нем не осталось прежнего воспитания. Он уже лет пять, как оставил службу, но и теперь не прочь был погусарить при удобном случае и жаловался только на упадок физических сил, т. е. на головную боль после попойки; но это, я думаю, происходило вследствие недостатка практики. Как настоящий бандурист, играл он на бандуре. И в часы досуга занимался сочинением чувствительных малороссийских романсов, из числа которых один положен на музыку известным нашим композитором Глинкою. И чтобы сохранить самобытность в литературе, не читал он ровно ничего, кроме басен Федра, переведенных во время оно знаменитым Барковым, да еще кое-когда заглядывал в "Царь, или Спасенный Новгород" Хераскова. Словом сказать, он совершенно оградил себя от всякого подражания на поприще литературы..."

Приятель мой не отличался изящными манерами и привлекательной наружностью, но в его смуглом, изрытом оспою лице было столько веселого прямодушия, что нельзя было смотреть на него без удовольствия, особенно когда он рассказывал какой-нибудь малороссийский анекдот или передразнивал кого-нибудь из своих соседей: самой естественной мимикой владел он в высшей степени".

Шевченкова критична характеристика В.Забіли як автора "чувствительных романсов" свідчить, що романтично-сентиментальна поезія була на той "час уже чужа геніальному поетові-реалістові.

Для нас переважна більшість творчості В.Забіли, на жаль, має тільки історико-літературне значення. Поезія В.Забіли є яскравим зразком використання українськими поетами-романтиками першої половини XIX ст. фольклору, стилізації під народну пісню. Серед ряду інших українських романтиків Віктор Забіла зберігає, проте, своєрідне й оригінальне обличчя поета-лірика, – досі живуть і співаються його романси. Тому при характеристиці романтичної течії українського письменства не можна про нього не згадати. Творчість Віктора Забіли є частиною того літературного оточення, в якому розвивався геній революційного демократа Шевченка, спочатку підпавши під вплив цього оточення, а потім, всупереч йому, в боротьбі з ним.

Кирилюк Є. Слово, віддане народові. Вибрані праці. – К.: Дніпро, 1972. – С. 27–36.

Вперше надруковано в журналі: Літературна критика. – 1936. – №12. – С. 77–84.